

Sociolingvistika

Dubravko Škiljan

SOCIOLINGVISTIKA KAO NOVA LINGVISTIKA?

U razvoju čovjekovih znanstvenih spoznaja o vlastitoj jezičnoj djelatnosti mogu se s vremena na vrijeme uočiti — kao što je to zacijelo slučaj i u drugim naukama — periodi izrazitih kriza u kojima se iz temelja preispituju sve dotadašnje teoretske postavke i iz kojih obično izrasta nov aksiomatski sistem. Da bismo za ovakvo stajalište pronašli i potvrdu, dovoljno se prisjetiti oštine reza kojom je u lingvističkoj teoriji nastupio strukturalizam s pojavom de Saussurea i njegovih sljedbenika u odnosu prema mladogramatičarskoj tradiciji i učenjima o jeziku, koji se danas svrstavaju pod zajednički nazivnik idealističkih lingvističkih škola.

Čini se da smo u ovom trenutku svjedoci jednoga novog kriznog razdoblja u znanosti o jeziku, razdoblja u kojem se pokazuje da premise strukturalizma nisu dostatne za to da lingvistika odgovori na sva pitanja relevantna za čovjekovu jezičnu djelatnost. Nemoć strukturalizma, osobito u njegovu najortodoksnijem obliku, zacijelo je bar jednim svojim dijelom uvjetovana osnovnim teoretskim ograničenjima koja je ovaj lingvistički pogled na svijet sam sebi nametnuo. Naime, otkrivši da se najefikasnija metodologija ispitivanja može izgraditi tako da se pretpostavi statičnost strukture unutar jezičnog sistema, istraživači su se — sasvim prirodno — okrenuli gotovo isključivo analizi plana izraza, gdje su strukture doista najuočljivije i najmanje podložne promjenama, i pri tom su zanemarili i čitavu domenu govora, kao realizacije sistema, i plan jezičnog sadržaja. Na taj su način, dakako, iz ovog vidokruga isključili također sav društveni kontekst u kojem se jezična djelatnost odvija i, u krajnjoj konzekvenciji, samog čovjeka kao osnovnog nosioca svakog oblika prakse, pa i komunikacijske prakse. Iznoseći ovakve tvrdnje, ne smije se zaboraviti da je strukturalistička metodologija, u granicama koje je sama odabrala, stvarno postigla goleme rezultate; no, s druge strane, čini se da je strukturalizam u priličnoj mjeri iscrpao mogućnosti analiza koje bi donosile bitno nova otkrića o funkcioniranju jezika: dokaz za to može nam, bar djelomično, pružiti razvoj teorijâ Noama Chomskog koje se u relativno kratkom periodu već peti put prilično radikalno mijenjaju, a da te promjene (kako se iz naših perspektiva čini) ne pridonose mnogo jačanju efikasnosti njegova gramatičkog opisa. Osim toga, i lingvisti i nelingvisti sve jasnije naslućuju da se bitni principi jezične djelatnosti otkrivaju upravo u njezinu odnosu prema društvenoj okolini (ili društvu, općenitije rečeno) koja njome komunicira i univerzumu koji se njome komunicira — a obje su ove relacije, svaka na svoj način, »slaba mjesta« strukturalizma.

Sadašnja situacija u kojoj se lingvistika nalazi na različite je načine paradoksalna. Kad strukturalizmu, ili strukturalistima, predbacujemo da se ne bave odnosom između jezika i društva, ne možemo previdjeti činjenicu da su upravo oni posebno jako istakli urednost jezične djelatnosti u čovjekov društveni život i njezinu isprepletenost s ostalim oblicima komunikacije. Ne samo da je de Saussure, anticipirajući opću znanost o znakovima u ljudskom društvu — semiologiju, smatrao da će lingvistika biti jedna od njezinih grana već je, kad je uveo osnovnu dihotomiju između jezika i govora, kojom zapravo i započinje cjelokupna strukturalistička lingvistika, postojanje te dihotomije izveo s pomoću analize komunikacijskog akta između dvaju govornika ili slušalaca, što predstavlja temeljni prototip svake društvene komunikacije. Osim toga, čitav strukturalizam počiva na tvrdnji da je primarna funkcija jezika komunikacijska, čime se — eksplicitno ili implicitno — jezična djelatnost stavlja u društveni kontekst. I napokon, kad tvrdimo da je čovjek, bilo kao govornik bilo kao slušalac, izuzet iz strukturalističkih izučavanja, ne smijemo zaboraviti da je pod okriljem strukturalizma, u Jakobsonovoj teoriji, izraslo danas uvelike prihvaćeno učenje o jezičnim funkcijama, od kojih su bar dvije — emotivna i konativna — direktno ovisne o govorniku i slušaocu. Velik se dio suvremene lingvistike poziva na ove postavke ili ih čak aksiomatski prihvaća, ali je paradoks u tome što su one ostale unutar strukturalizma sasvim nerazrađene, a ponekad i teoretski nedohvatljive. Zbog toga će najdosljedniji strukturalist — glosematičar Louis Hjelmslev — izričito odustati od toga da promatra čovjeka ili društvo zajedno s jezičnim sistemom, pozivajući se u tome baš na de Saussurea. Neki elementi zbog kojih je strukturalistička lingvistika krenula i metodološki i teoretski suprotnim pravcem mogu se nazreti u saussureovskom paradoksu, kako ga je formulirala suvremena sociolingvistika: insistirajući na tome da je jezik društvena pojava, a govor isključivo individualna, i koncentrirajući svu svoju pažnju samo na jezik, de Saussure, s jedne strane, nije opazio da je i govor, kao uspostavljanje konkretne i materijalne veze između dvaju ili više pojedinaca, eminentno socijalna činjenica, a, s druge strane, time je onemogućio da lingvistika sagleda u čemu se sastoji realna društvena dimenzija apstraktnoga jezičnog sustava, budući da se ona ostvaruje upravo u govornom aktu.

Ako ovo stanje smatramo posljedicom »unutarlingvističkog« paradoksa, isto se tako može govoriti o »izvanlingvističkom« aspektu ovog paradoksa. Naime, u posljednjih se tridesetak godina paralelno i povezano s lingvistikom ili — još češće — nezavisno od nje s velikom propulzijom razvio čitav niz znanosti koje se više ili manje direktno bave upravo komunikacijom. One obuhvaćaju širok raspon teoretskih pristupa i metodologija, od već gotovo klasične kibernetike i, s njom u uskoj vezi, teorije informacija sve do mnogo mlađe nauke nelijepa imena — komunikologije (koja bi se morala zvati teorijom komunikacija), a njihove su primijenjene discipline od neslučenih razmjera razvile tehnološke vidove komunikacija. Na taj je način, bar na prvi pogled, čovječanstvo više nego ikad međusobno isprepleteno komunikacijskim vezama, i čini se da su skoro sasvim razbijene kampanilističke međe koje su bile to jače što je ekonomski i društveni razvoj bio na nižem stupnju. No, s druge strane, usprkos ovim preduvjetima za efikasnu i uspješnu komunikaciju, ona je sasvim očigledno, i na razini globalnog čovječanstva i na razini globalnih društava i na razini pojedinih društvenih grupa, u velikoj krizi: ne samo da međusobno ekonomski ili politički suprotstavljena društva ili društvene klase

sve teže uspostavljaju komunikacijske veze već je saobraćanje unutar društvenih grupa, čak i kad su one relativno malene, bar naizgled neefikasnije nego što je nekad bilo. Ovdje, dakako, ne mogu ni pokušati ući u analizu uzroka takve situacije, ali smatram naivnim ona objašnjenja koja žele te uzroke svesti na obrambene mehanizme malih grupa koje bi se svojom komunikacijskom (i kulturnom i civilizacijskom) autarkičnošću branile od »komunikacijskog imperijalizma« velikih društvenih grupa. Jedan se od uzroka možda krije i u tome što smo teoretski nesprenni dočekali tehnološki razvoj komunikacijskih kanala i nismo mu prilagodili sredstva komunikacija, a neki se drugi uzroci zacijelo mogu objasniti činjenicom da u današnjoj društvenoj i političkoj konstelaciji svijeta neefikasnost saobraćanja nije uvijek nepoželjna.

Ipak, budući da se ljudsko društvo od svojih početaka nesumnjivo zasniva i na komunikaciji i da je ona utkana u svaku definiciju čovjeka kao društvenog bića, bilo koja stvarna kriza komunikacije ozbiljno je iskušenje za same temelje društva. Zbog toga su nauke kojima je komunikacija objekt pozvane da se uhvate ukoštac s ovim problemom, a među njima prva je bila lingvistika, jer je jezik (i govor, dakako) još uvijek osnovno sredstvo međuljudske komunikacije. Prema tome, ako je stanovita iscrpljenost mogućnosti strukturalizma bila unutrašnji razlog krize lingvistike, kriza komunikacije pridodala joj je i vanjski razlog, jer je postalo očito da strukturalistički konstituirana lingvistika malo što može reći o realnim komunikacijskim problemima i situacijama, a nikako ih ne može razriješiti.

Zbog svega toga su se lingvisti danas na raznim stranama svijeta, djelomično i u izravnom otporu strukturalizmu, nakon perioda oduševljenja činjenicom da je ovaj pravac omogućio nauci o jeziku da pretendira na to da bude uvrštena u egzaktne znanosti, prisjetili njezine pripadnosti krugu društvenih znanosti (ma što taj izraz točno značio) i pokušavaju se ponovo usmjeriti prema socijalnom aspektu jezične djelatnosti. Na taj način lingvistika, tamo gdje nema strogu strukturalističku orijentaciju (koja je u globalnim razmjerima nesumnjivo još uvijek dominantna), sve više zalazi, i u svojem općem i teorijskom dijelu i u svojim primijenjenim istraživanjima, u domenu koju je još dotedavno suvereno zauzimala jedna od njezinih »poddisciplina« — sociolingvistika.

Naime, u posljednjih se dvadesetak godina, osobito u Sjedinjenim Američkim Državama, u priličnoj mjeri izvan osnovnih pravaca opće lingvističke teorije, i često na razmeđu lingvistike i sociologije, razvijala sociolingvistika: svoj nagao uzmah ona nesumnjivo djelomično duguje otporu prema apstraktnom psihologizmu i mentalizmu transformacijske generativne gramatike Chomskoga koja je šezdesetih i sedamdesetih godina neprikosnoveno vladala i američkim kontinentom i većim dijelom lingvističke Evrope (nije stoga čudo što sam Noam Chomsky sociolingvistici uopće ne priznaje status lingvističke discipline, smatrajući da ona nema nikakve teorije, i što je, u najboljem slučaju, svrstava u neku vrstu pomalo deformirane dijalektologije). Kao i za većinu nauka koje se rađaju iz susreta drugih dviju znanosti i koje od obiju, ne uvijek u najprikladnijem omjeru, posuđuju svoju teorijsku podlogu, metodologiju, pa i terminologiju (čak još nije raščišćeno je li bolje govoriti o sociolingvistici ili sociologiji jezika, ako nije riječ o dvjema zasebnim disciplinama), i za sociolingvistiku je doista teško točno odrediti područje njezina djelovanja, a i teorijske premise od kojih ona polazi stvarno nisu u svakom pojedinom slučaju potpuno jasno definirane. Ipak, njezini se korijeni i preteče mogu otkriti u

raznim točkama u povijesti lingvistike, od Humboldtovih teorija i Sapirove etnolingvistike do Meilletteve sociološke lingvističke škole, a i sigurno je da su danas jedan od njezinih osnovnih objekata sociolekti. Prihvativši spoznaju da se jezični idiomi ne diferenciraju samo horizontalno, u prostoru, čime se bave dijalektologija i geografska lingvistika, već da i na jednom te istom prostoru mogu koegzistirati različiti idiomi — sociolekti, te da je njihova pojava i upotreba usko povezana sa sociološkim parametrima, sociolingvistika je zašla u domenu u kojoj je malo što bilo doista ispitano, a većina se pojava samo intuitivno naslućivala. Štoviše, kad su pretpostavili da svaki pojedinac raspolaže čitavim nizom sociolekata koje u govoru upotrebljava i izmjenjuje u zavisnosti od konkretne komunikacijske situacije, i kad su na osnovi toga ustvrdili da se znanje jezika ne sastoji samo od poznavanja strukture i jedinica jezičnog sistema nego i od sposobnosti da se od više paralelnih sustava odabere onaj koji je za komunikaciju najprikladniji, sociolingvisti su učinili značajan zaokret, u odnosu prema ortodoksnim strukturalistima, ka govoru i društvenom kontekstu jezične djelatnosti. Na taj su način oni silno proširili sociolingvističko područje i morali su njime obuhvatiti brojne pojave, od društvenih determinanti konstituiranja jezičnog sistema u pojedincu do standardizacije jezika, jezičnog planiranja ili nastave jezika, na primjer. Za današnju je sociolingvistiku, čini mi se, karakteristično da se ona bavi golemim brojem često vrlo relevantnih problema, ali im uglavnom pristupa parcijalno i zasad još ne pokušava eksplicitno deklarirati cjelinu svoje teorije, što nerijetko dovodi s jedne strane do nesumjerljivosti dobivenih rezultata, a s druge strane do toga da je pokrenuti lingvistički i sociološki metodološki instrumentarij izrazito neproporcionalan i temi i učinku istraživanja. Zbog svega toga ni sociolingvisti najčešće još ne pristupaju razrješavanju brojnih pitanja vezanih uz komunikaciju jezikom u govoru.

Prema tome, očito je da jedna virtualna nova poststrukturalistička lingvistika, ma kakva bila, neće biti identična s današnjom sociolingvistikom, bude li htjela sudjelovati u otklanjanju suvremene krize komunikacije. Ta bi lingvistika svakako morala uočiti eminentno društveni karakter jezične djelatnosti, morala bi — vjerujem — obratiti pažnju na dinamiku odnosa između jezika i govora, a u žarištu njezinih ispitivanja — ako se smije naslućivati na osnovi tendencija koje se danas javljaju, iako je vrlo teško bilo što proricati — mogla bi biti semantika i, u prvom redu, odnos jezičnog plana sadržaja prema univerzumu koji se tim jezikom u govoru komunicira. Osim toga, bilo bi bitno pokušati u opis jezičnog sistema ugraditi i nešto što bi se provizorno moglo nazvati komunikacijskim kriterijem, dakle odrediti koji su elementi jezične strukture važni za konkretnu komunikacijsku praksu. Time bi se istovremeno kroz prizmu jezika i govora u lingvističke analize uključili i sudionici u komunikaciji, govornici nekog jezika, i — u krajnjoj konzekvenciji — kontekst u kojem se ta komunikacija odvija sa svim svojim relevantnim historijskim i društvenim determinantama. Treba, dakako, priznati da u ovom trenutku i opća lingvistika i sociolingvistika vrlo malo znaju o ovim komunikacijskim kriterijima. U svakom slučaju, ovako orijentirana opća lingvistika do određene bi mjere ublažila (a u jednoj daljoj perspektivi možda i sasvim dokinula) danas prilično oštru granicu koja je dijeli od sociolingvistike, jer bi se i sama usmjerila prema nekim problemima koji pripadaju domeni ove discipline.

Uz to, u takvoj bi situaciji zacijelo bila uklonjena ili bar smanjena još jedna međa: ona koja razdvaja teorijsku od primijenjene lingvistike. Teorija

koja bi svoje uporište tražila u razrješavanju praktičnih komunikacijskih problema morala bi biti bliža svakom obliku prakse nego što je to današnja opća lingvistika. Tako bi ona, između ostalog, mogla pridonijeti i boljem ovladavanju komunikacijskom funkcijom jezika u obrazovnim procesima. Između suvremenog stanja, u kojem prevladava, na planu opće lingvistike, apstraktna i katkada sterilna teorija, i ovakve, ne sasvim jasno definirane vizije buduće lingvistike, kao putokaz, usprkos svim svojim slabostima, stoji upravo sociolingvistika.

LA SOCIOLINGUISTIQUE — UNE LINGUISTIQUE NOUVELLE?

Résumé

Dans son état actuel, la linguistique contemporaine ne semble pas à même de donner un apport valable à l'effort de dépasser la crise de communication qui caractérise les sociétés développées modernes. Elle devrait, paraît-il, réexaminer ses orientations structurales pour pouvoir intégrer dans ses descriptions et explications le dynamisme des structures du langage et les rapports d'implication réciproque entre la langue et la parole. Dans cette tâche, elle pourrait faire valoir certains résultats des recherches sociolinguistiques. Mais, ni son domaine ni ses méthodes ne sauraient évidemment être réduits au domaine et aux méthodes de la sociolinguistique.